

Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Sorunları ve Dayanışma Ağları Üzerine Nitel Bir Araştırma¹

Ümran Berfin GÜNEYSU²
ORCID: 0000-0002-1034-5841

Duygu ALPTEKİN³
ORCID: 0000-0002-6356-794X

DOI: 10.54752/ct.1851444

Öz: Bu çalışma, Türkiye’de —İstanbul ve Ankara’da— 2021-2022 yılları arasında ev hizmetlerinde yatılı olarak çalışan göçmen kadınların karşılaştıkları yapısal sorunları, bu sorunlar karşısında geliştirdikleri mücadele stratejilerini ve kendi aralarında oluşturdukları dayanışma ağlarını feminist kuram çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın temel sorusu şudur: Göçmen ev işçisi kadınlar, yaşadıkları sorunlara karşı kendi aralarında nasıl dayanışma ağları oluşturmakta ve bu

¹ Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı bünyesinde 2023 yılında tamamlanan “Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Sorunları ve Bu Sorunlarla Mücadele Stratejileri” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD Tezli Yüksek Lisans Programı Mezunlu, berfinguneyesu1995@gmail.com

³ Prof. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, duygu.alptekin@cbu.edu.tr

GÜNEYSU, Ü. B, ALPTEKİN, D, (2026) “Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Sorunları ve Dayanışma Ağları Üzerine Nitel Bir Araştırma”, Çalışma ve Toplum, Sayı: 90, C.3, s.1733-1758

Bu makale, Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY 4.0) şartları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir. Bu lisans, orijinal yazar ve kaynak belirtildiği sürece, herhangi bir ortamda sınırsız kullanım, dağıtım ve çoğaltmaya izin vermektedir. Bkz. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Makale Geliş Tarihi: 29.12.2025- Makale Kabul Tarihi: 22.06.2026

ağlar gündelik hayatlarını nasıl biçimlendirmektedir? Çoğunluğu Türkmenistanlı olmak üzere Kırgız ve Moldovalı sekiz göçmen kadınla kartopu örnekleme tekniği aracılığıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş; araştırmacının üç aylık katılımlı gözlemi ile saha verileri zenginleştirilmiştir. Araştırma bulguları, kadınların enformel istihdam koşullarında üç temel strateji geliştirdiğini ortaya koymaktadır: (i) işverenden destek alma, (ii) kendi gibi olanlarla —diğer göçmen kadınlarla— dayanışma ağı kurma ve (iii) ataerkil normlara uyum sağlama. Bu stratejiler kadınlara kısa vadede hayatta kalma imkânı sunarken uzun vadede ataerkil yapıları ve enformel emek ilişkilerini yeniden üretmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ev İçi Hizmetler, Göçmen Kadın, Dayanışma Ağları, Mücadele Stratejileri, Toplumsal Cinsiyet.

A Qualitative Study on the Problems and Solidarity Networks of Migrant Women Working in Domestic Services

Abstract: This study aims to examine the structural problems faced by migrant women employed as live-in domestic workers in Türkiye—in Istanbul and Ankara— between 2021 and 2022, the struggle strategies they develop in response to these problems, and the solidarity networks they build among themselves, within a feminist theoretical framework. The central research question is: How do migrant domestic workers form solidarity networks in response to the problems they face, and how do these networks shape their daily lives? In-depth interviews were conducted with eight migrant women, predominantly from Turkmenistan but also including Kyrgyz and Moldovan women, selected through snowball sampling; the researcher's three-month participant observation further enriched the field data. The findings reveal three main coping strategies: (i) seeking support from employers, (ii) building solidarity networks with women like themselves, and (iii) adapting to patriarchal norms. These strategies simultaneously constitute short-term survival practices and reproduce patriarchal structures and informal labour relations in the long run.

Key Words: Domestic Services, Migrant Women, Solidarity Networks, Struggle Strategies, Gender.

Giriş

Tüm dünyada değişen ve dönüşen sosyal, kültürel ve ekonomik yapılar, bireylerin ulus ötesi ağlarını yeniden oluşturmakta ve uluslararası bir insan akışkanlığına sebep

olmaktadır. Göç literatüründe bu olguyu açıklamaya yönelik farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Neo-klasik ekonomi teorisi, göçü ücret farklılıklarına ve bireysel fayda hesaplarına bağlarken; dünya sistemleri kuramı ve yapısalcı yaklaşımlar, küresel kapitalist sistemin yarattığı eşitsiz gelişme örüntülerini ve zorunlu/gönüllü göç ayrımını ön plana çıkarmaktadır. Bu yaklaşımlar göçün ekonomik ve siyasi boyutlarını açıklamada değerli katkılar sunmuştur. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliği, söz konusu analizlerin uzun süre dışında kalmış; yer değiştirmenin kadın ve erkek için aynı anlama gelmediği gerçeği ancak feminist göç araştırmalarının gelişimiyle birlikte gündeme taşınabilmiştir (Morokvasic, 1984).

Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş'a (2011: 171) göre, sosyoekonomik açıdan benzerlik gösteren Türkiye ve birçok Güney Avrupa ülkesi, refah devleti düzeni sağlama noktasında Kuzey Avrupa ülkelerinin gerisindedir. Neoliberal politikaların etkisiyle aile içi bakım hizmetleri —yaşlı, hasta ve çocuk bakımı dahil— kamusal alandan tamamen özel alana kaymış; bakım yükü büyük ölçüde kadınların omuzlarına yüklenmiştir (Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2011). Bu durum, ev dışında çalışan orta ve üst sınıf kadınların ücretli bakım işçisi istihdam etme ihtiyacını artırmakta; bu açığı dolduranların büyük çoğunluğunu ise göçmen kadınlar oluşturmaktadır. Göçmen kadınların ev hizmetlerinde istihdamı, küresel kapitalist sistemin, dönüşen refah devleti politikalarının ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün bir sonucu olarak düşünülebilir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) en güncel küresel tahminlerine göre, dünya genelindeki ev işçilerinin sayısı 75,6 milyona yükselmiş durumdadır ve bu nüfusun %76,2'sini kadınlar oluşturmaktadır (ILO, 2021). Küresel işgücü içindeki hareketliliğin artmasıyla birlikte, uluslararası göçmen işçi sayısı 167,7 milyona ulaşmıştır (ILO, 2024). Bu göçmen kitlesi içerisinde kadınların oranı yaklaşık %38,7 seviyesindeyken, kadın göçmenlerin büyük bir çoğunluğu hizmet sektöründe, özellikle de ev işçiliği gibi bakım odaklı alanlarda yoğunlaşmaktadır (Migration Data Portal, 2024). Güncel veriler, ev işçilerinin halen %81,2 gibi yüksek bir oranla kayıt dışı çalışmaya devam ettiğini ve bu durumun göçmen kadınları sosyal güvenceden yoksun bıraktığını ortaya koymaktadır (ILO, 2021).

Ev hizmetlerindeki kadın istihdamını açıklamak için yalnızca bireysel tercihlerden değil, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı iş bölümünün ve neoliberal bakım rejiminin yapısal dinamiklerinden hareket etmek gerekmektedir. Bu yapı, uzun feminist tartışmaların ürünüdür: ev içi üretim süreçleri ile ücretli emek arasındaki ilişkiyi ele alan sosyalist feminist yaklaşımlar, ev emeğinin neden görünmez ve değersiz kıldığını derinlemesine sorgular (Memiş ve Özay, 2011). Anderson (2000), söz konusu yapının ev işçisi kadınların hem sınıfsal hem de toplumsal cinsiyet eksenlerinde marjinalleşmesine yol açtığını vurgularken, Razavi

(2007) bakım emeğinin küresel yeniden dağılımını bir kalkınma sorunsalı olarak ele almaktadır. Yaman (2013: 100-101), Türkiye bağlamında ev içi üretim süreçlerinin yeme, içme ve temizlik ihtiyaçlarının karşılanmasından hasta ve çocuk bakımına uzandığını; bu hizmetlerin görünmez kılındıkça sömürüye zemin hazırladığını ortaya koymaktadır. Etiler ve Lordoğlu (2010: 98) evle ilgili emek yoğun gerektiren bu hizmetlere evcil hayvan bakımını da ekleyerek kadınların istihdamının bu alanda artmasına yol açtığını ifade etmektedir.

Göçmen ev işçileri üzerine Makao ve Hong Kong’da yapılan araştırmalar, kadınların sıklıkla günde 13 ila 16 saat, hatta bazen daha fazla çalıştıklarını, izin günlerinin ve yasal tatillerinin gasp edildiğini kanıtlamaktadır (Hall vd., 2019: 9; Chung ve Mak, 2020: 811). Bu ağır çalışma koşulları, kadınların hem fiziksel hem de ruhsal sağlıklarında ciddi tahribatlara yol açmaktadır. Talep-Kontrol Stres Teorisinin de işaret ettiği gibi, aşırı iş yükü ve düşük özerklik, göçmen kadınları psikolojik rahatsızlıklara açık hale getirmektedir (Anjara vd., 2017: 13). Sosyal izolasyon, aileden uzak kalmanın getirdiği suçluluk duygusu ve aşırı stres; depresyon, anksiyete, uyku bozuklukları, kronik yorgunluk ve bedensel ağırlar gibi sorunları tetiklemektedir. Üstelik bu kadınlar, dil bariyerleri, sigorta eksikliği, maliyetlerin yüksekliği ve sınır dışı edilme korkusu gibi nedenlerle yerel sağlık sistemlerine erişememekte ve sağlık sorunlarını genellikle görmezden gelmek zorunda kalmaktadırlar (Hall vd., 2019: 4-6).

Göçmen kadınların kayıt dışı sektörlerde, özellikle ev hizmetlerinde yoğunlaşması, bireysel tercihten çok yapısal zorunlulukların bir ürünüdür. Yeoh ve arkadaşlarının (1999: 115) da vurguladığı gibi, bu kadınlar ne kamusal alanda haklarla donanmış çalışanlar ne de piyasa dışı ilişkilerle düzenlenen aile üyeleri konumundadır. Bu ikili konumsuzluk, onları hem işveren hem de devletin denetimi karşısında yalnız bırakmakta; Türkiye’deki enformel istihdamın yapısal kırılanlıklarını da daha keskin biçimde hissettirmektedir.

Bu çalışma, söz konusu yapısal koşullar içinde ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların hem karşılaştıkları sorunları hem de bu sorunlarla baş etmede başvurdukları dayanışma ağlarını feminist kuram temelinde ele almayı amaçlamıştır.

Göçün Feminizasyonu, Toplumsal Cinsiyet ve Göçmen Kadın Emeği

Göç araştırmaları tarihsel olarak erkek göçmenlerin deneyimlerine odaklanarak kadınların göç süreçlerini göz ardı etmiştir. 1970’lerin sonlarından itibaren feminist akademisyenler bu eksikliği sorgulamaya başlamıştır. Morokvasic’in (1984) “Birds of Passage are also Women” başlıklı öncü çalışması, kadınların göç sürecindeki görünmezliğini sistematik biçimde ele alarak kadınları pasif eşlik eden değil özgün

bir göç öznesi olarak konumlandırmıştır. Bu perspektifin gelişmesiyle birlikte kadın göçünün belirleyicileri iki temel boyut çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır: bir yanda kaynak ülkelerdeki yoksullaşma, bakım yükümlülükleri ve toplumsal cinsiyet baskısı; diğer yanda ise hedef ülkelerdeki ev ve bakım hizmetlerine olan artan talep ve bu talebin kadın emeğiyle karşılanmasına zemin hazırlayan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri (Şeker ve Uçan, 2016: 206; Kaypak, 2017).

“Göçün feminizasyonu” kavramı, uluslararası göçe katılan kadın sayısının artmasını ve göç olgusunun toplumsal cinsiyetçi bir perspektifle yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini vurgular (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa, 2009: 13-15). Ancak bu kavram tartışmalıdır. Eleştirmenler, kavramın yalnızca nicel artışa odaklanarak göçün neden kadınlaştığını —yani hangi yapısal eşitsizliklerin kadınları göçe zorladığını— geri planda bıraktığını öne sürmektedir (Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2011). Bununla birlikte kavram, göçün ne denli toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir pratik olduğunu görünür kılması bakımından önemini korumaktadır: Hedef ülkelerdeki toplumsal cinsiyet hiyerarşileri, göçmen kadınların düşük statülü, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşmasını hem mümkün hem de zorunlu kılmaktadır.

Neoliberal politikaların etkisiyle 1990’lardan itibaren gelişmiş kapitalist toplumlarda kadın emeğine olan talep belirgin biçimde artmıştır. Ancak bu artış, kadın güçlenmesine katkı sağlamaktan çok güvencesiz ve düşük ücretli çalışma koşullarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Tukabaeva, 2015: 16; Parreñas, 2001). Zurabishvili ve Zurabishvili’ye (2010: 73-74) göre mesleklerin kadınlaşması, öncelikle kadınların yaptığı işin toplum tarafından kabul edilmesini, ardından işgücü piyasasında talebin artmasını öngörmektedir; ancak işin kayıt dışı hale gelmesiyle birlikte kadın emeği değer kaybetmeye devam etmektedir. Yoksulluk, kadın kimliği ve göçmenlik statüsünün kesişiminde yer alan göçmen ev işçilerinin emeği, bu süreçte yüksek değer kaybına uğrayan emek kategorilerinden birini oluşturmaktadır (Crenshaw, 1989; Hill Collins, 2022).

Bahsi geçen dezavantajlı konumların bir araya gelişi, göçmen kadını yalnızca bireysel bir güvencesizliğe mahkûm etmemekte, aynı zamanda onları küresel ölçekte işleyen bir “bakım aktarımı” mekanizmasının öznelere haline getirmektedir. Sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin sınır ötesi bir düzlemde eklemlenmesi, kadınlar arası asimetrik ilişkileri de yeni bir boyuta taşımaktadır. Bu doğrultuda Parreñas (2001), Filipinli ev işçileri üzerine yürüttüğü araştırmasında, Hochschild tarafından ortaya atılan “küresel bakım zinciri” kavramına odaklanmıştır. Yazar, göçmen kadınların geride bıraktıkları ailelerinde oluşan yeni bakım açığını incelerken, bu mekanizmanın kadınlar arasındaki eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiğini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Anderson (2000) ise bu sürecin ev işçisi kadınların sınıfsal ve toplumsal cinsiyet eksenleri üzerinden eş zamanlı

marjinalleşmesine yol açtığını vurgulamaktadır. Türkiye özelinde Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş (2011), Kırgızistan, Türkmenistan ve Moldova gibi ülkelerden gelen kadınların ev hizmetleri sektöründe yoğunlaştığını; sektörün giderek belirgin bir etnik ve toplumsal cinsiyet boyutu kazandığını ortaya koymaktadır. Coşkun (2023) ise Türkiye'deki Kırgızistanlı kadınlar üzerine yürüttüğü çalışmasında bu kadınların hem kayıt dışı emek piyasasına hem de sınır ötesi evlilikler gibi güvencesiz yasal statülere sürüklendiğini; her iki durumda da devlet gözetiminin ve erkek denetiminin iç içe geçtiğini göstermektedir.

Göçmen Kadınların Dayanışma Ağları: Kavramsal Çerçeve

Göçmen kadınların dayanışma ağları üzerine uluslararası literatür iki temelde şekillenmektedir: ağların işlevleri ve bu ağların kurumsal örgütlenmeye dönüşme kapasitesi. İşlevler açısından değerlendirildiğinde, söz konusu ağların göçün hem kararlaştırılma hem de sürdürülme süreçlerinde belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Koç ve Göker (2022: 56-57), ağların göçmenlerin köken ülkeleriyle bağlarını korumasını sağlarken hedef ülkedeki sorunlara enformel çözümler üretmelerine de imkân tanıdığını vurgular. Hondagneu-Sotelo (1994) da benzer bir bulguya ulaşarak Meksikalı göçmen ev işçilerinin ABD'deki ağlarının iş bulmayı kolaylaştırmanın ötesinde duygusal destek ve kimlik yeniden inşası işlevi gördüğünü ortaya koymuştur. Bayraktar (2019) ise bu çok boyutlu işlevselliği sistematik biçimde kodlayarak dayanışma ağlarının beş temel işlevini tanımlamıştır: (i) iki kültür arasında 'köprü' işlevi, (ii) ortak geçmiş ve alışkanlıkların paylaşılması yoluyla 'aşinalık', (iii) izolasyona karşı 'aidiyet duygusu', (iv) 'psikososyal destek' ve (v) 'anavatan kültürüyle sosyal bağların sürdürülmesi'. Bu işlevlerin tamamının bu araştırmanın katılımcılarında da gözlemlendiği görülmüştür.

Öte yandan, dayanışma ağlarının kurumsal örgütlenmeye dönüşme kapasitesi üzerine bulgular çok daha sınırlı bir tablo ortaya koymaktadır. Parreñas (2001), Hochschild'in literatüre kazandırdığı "küresel bakım zinciri" çerçevesini kullandığı analizinde, göçmen ev işçisi kadınların hem kendi ülkelerindeki hem de göç ettikleri yerdeki bakım yükümlülüklerini eş zamanlı sürdürdüklerini belirtmektedir. Yazar, bu iki taraflı sıkışmışlığın yarattığı çelişkili konumu "duygusal sömürü" kavramı üzerinden ampirik düzeyde temellendirir. Bu bağlamda göçmen ev işçilerinin bağımlılık ve duygusal sömürü ekseninde yapısal olarak güçsüzleştirildiğini, bu durumun ise kolektif örgütlenmenin önündeki temel yapısal engeli oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Türkiye bağlamında Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa (2009: 13-28) da örgütlenme deneyimlerinin sınırlı kalmasını kayıt dışılık, sınır dışı edilme korkusu ve yalıtılmış

çalışma koşullarının bileşimine bağlamaktadır. Kaşka (2007) ise Türkiye'deki Moldovalı ev işçileri üzerine yürüttüğü araştırmasında bu ikilemi somutlaştırmaktadır: kadınlar güçlü enformel ağlar kurabilmekte —örneğin iş bulmak için— ancak bu ağlar formel haklar talebine dönüşmemektedir. Dijital ağlar ise bu tabloya yeni bir boyut eklemektedir. Budachieva ve Shaeva (2022), göçmen kadın işçilerin sosyal medya platformlarını gündelik sorunlarını çözmek için nasıl araçsallaştırdıklarını inceleyerek, dijital platformların geleneksel yüz yüze dayanışma ağlarını tamamlayan yeni bir boyut kazandığını göstermiştir. Ancak bu dijital platformların eşitsizlik ve dışlanma ilişkilerini yeniden üretebileceğini de belirtmiştir. Dolayısıyla bu durum açık örgütlenmenin dijital ortamda da kısıtlanabileceğine dair bir işarettir.

Mücadele stratejileri literatüründe merkezi bir kavram olarak Kandıyoti'nin (1988) 'ataerkiyle pazarlık' çerçevesi öne çıkmaktadır. Bu kavram, özgün biçimiyle, ataerkiyle aile düzeni içindeki kadınların daha zayıf bir konumdan toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleyen kurallara karşı direnmelerine ve bu kuralları müzakere etmelerine referans vermektedir (Kandıyoti, 1988: 274-275). Bu çalışmada ise kavram, ilk kullanımındaki yakın ilişkiler bağlamının ötesine genişletilerek hem ev içi işveren ilişkilerinde hem de devlet aktörleriyle başa çıkma pratiklerinde gözlemlenen uyum-direnış diyalektiğini açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Coşkun (2023: 143-144) da Kırgızistanlı kadınlar özelinde aynı örüntüyü belgelemiştir: kadınlar sınır dışı edilme korkusuyla resmi kurumlara başvurmadan kaçınmakta ve bunun yerine hemşeri ağlarına ya da konsolosluklara yönelmektedir. Bu mekanizma, erkek şiddetini görünmez kılmakta; uzun vadede ataerki yapıların yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır.

Küresel Bakım Zincirleri ve Türkiye'de Ev Hizmetleri

Küresel bakım zinciri kavramını Hochschild (2000) geliştirmiş olup farklı ülkelerden kadınların birbirinin bakımını üstlenmesine dayanan çok halkalı bir emek döngüsünü tanımlamaktadır. Birinci halka: ev dışında çalışmak amacıyla başka bir kadına ücretli bakım hizmeti veren kadın; ikinci halka: başka ülkelere göç ederek ev ve bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadın; üçüncü halka: göçmen kadının geride bıraktığı ailesine bakım sağlayan kadın aile üyesi. Bu döngü içinde kadınlar arasındaki sosyal ve sınıfsal eşitsizlikler giderek derinleşmektedir.

Türkiye özeline bakıldığında, bakıma muhtaç bireylerin sorumluluğunun ağırlıklı olarak aile içinde kadınlara yüklendiği ve kamusal bir bakım altyapısının son derece sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu yapı, kaynak ülkelerdeki Türkiye ile gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin deneyimlerinden farklılaşmaktadır. Batı Avrupa'da yerleşik refah devleti mekanizmaları bakım açığını kısmen kapatırken Türkiye bu açığı ücretli göçmen işgücüne —özellikle Orta Asya kökenli kadınlarla— karşılamaktadır

(Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2011). Yeoh ve arkadaşlarının (1999) Singapur'da gösterdiğine paralel biçimde, bu işlev göçmen kadın emeğini ekonomik bir tampon mekanizmaya dönüştürmekte; istihdam koşullarının düzenlenmesini ise piyasanın inisiyatifine bırakmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda çalışma izni alan yabancı uyruklu kişi sayısında artış yaşanmaktadır. Ancak ev hizmetleri alanındaki kayıt dışı çalışanlar bu rakamlara yansımamaktadır; gerçek istihdam büyüklüğünün resmi verilerin çok üzerinde olduğu araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır (Etiler ve Lordoğlu, 2010). TÜİK verilerine göre 2019-2021 yılları arasında sınır ötesi evliliklerin sayısı 23.200'den 28.600'e yükselmiş; bu evliliklerin yüzde sekseninden fazlasında göçmen eşin kadın olduğu görülmüştür (akt. Coşkun, 2023: 122). Bu tablo, Türkiye'deki göçmen kadın varlığının yalnızca istihdam istatistikleriyle değil, daha geniş toplumsal cinsiyet ve göç dinamikleriyle birlikte okunması gerektiğini göstermektedir.

Yöntem

Bu araştırma, ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların çalışma koşullarını, karşılaştıkları sorunları ve geliştirdikleri dayanışma ağlarını derinlemesine anlamayı amaçladığından nitel bir araştırma tasarımı benimsenmiştir. Araştırmanın deseni, katılımcıların deneyimlerinin ne anlama geldiğini anlamayı hedefleyen yorumlayıcı fenomenolojik bir yaklaşım olarak belirlenmiştir. Nitel araştırma; görece ulaşılması güç grupların anlam dünyalarını kavramak ve sosyal gerçekliklerin bireylerin öznel deneyimleri üzerinden nasıl kurulduğunu keşfetmek için güçlü bir metodolojik seçenek sunmaktadır (Kümbetoğlu, 2015).

Araştırma, saha deneyimiyle süreç içinde şekillenen esnek bir araştırma deseni anlayışıyla tasarlanmıştır. Araştırmacı, başlangıçta göç ve toplumsal cinsiyet çalışmaları üzerine kuramsal bir literatür taraması gerçekleştirmiş; ilgi duyduğu bu alanda birden fazla akademik eğitime katılmıştır. Sahayla doğrudan temas ise Bodrum'da yatılı çocuk bakımı ve gelişim desteği amacıyla alınan bir iş teklifi sonrasında başlamıştır. Süreç içerisinde araştırmacının görev tanımı belirsizleşmiş; hem ev içi emek hem bakım emeği hem de gündelik yaşam pratiklerini kapsayan çok boyutlu bir çalışma sürecine dahil olunmuştur. Araştırmacı, ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlarla benzer mekân ve toplumsal bağlamı paylaşan, yani 'içeriden araştırmacı' konumunda yer almıştır. Bu konum, katılımlı gözlem tekniğinin derinlemesine uygulanmasını mümkün kılmış ve güvene dayalı ilişkiler kurulmasını kolaylaştırmıştır.

Araştırmanın veri kaynakları ve tekniklerinin belirlenmesinde üçgenleme ilkesi esas alınmıştır. Bu doğrultuda üç veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır: (i) Doküman analizi kapsamında göçmen kadın emeğine, ev hizmetlerine ve

Türkiye’deki göç politikalarına ilişkin akademik çalışmalar, sivil toplum raporları ve istatistiki veriler incelenmiştir. Bu analiz kavramsal çerçeveyi güçlendirmiş ve saha bulgularının bağlamlandırılmasına katkı sunmuştur. (ii) Katılımlı gözlem, araştırmacının üç aylık sahada bulunuşuyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı bu süreçte iki farklı konutta gözlemci-katılımcı konumunda bulunmuş; çalışma ilişkilerini, gündelik pratikleri, iletişim biçimlerini ve enformel ağları bizzat deneyimlemiştir. Katılımlı gözlem, özellikle görüşmelerde dile getirilmesi güç olan güç ilişkilerini, duygusal emek süreçlerini ve sözsüz iletişim pratiklerini kayıt altına almak açısından kritik önem taşımıştır. Gözlemin gerçekleştirildiği hanelerde işverenin bilgisi ve rızası alınmıştır. (iii) Derinlemesine görüşmeler, yarı yapılandırılmış bir görüşme formuyla yürütülmüş ve katılımcıların izniyle ses kaydına alınmıştır.

Araştırma açısından en kritik etik boyut, çalışma izni olmaksızın kayıt dışı çalışan katılımcıların bulunmasıdır. Araştırmacı bu riski en aza indirmek amacıyla bilgili onam sürecini titizlikle uygulamış; katılımın gönüllülük esasına dayandığını ve her aşamada geri çekilebileceğini açıkça belirtmiştir. Katılımcıların kimlikleri çiçek adlarıyla kodlanmış; hukuki açıdan hassas bilgiler yalnızca anonim ve genel bir çerçevede aktarılmıştır. Coşkun’un (2023: 129-130) da vurguladığı gibi, Türkiye’de göçmenleri araştıran çalışmalar açısından en temel etik sorun, katılımcıların düzensiz statülerinin ifşa edilme ve sınır dışı edilme kaygısıdır. Söz konusu etik protokol üniversite etik kurulunun onayıyla uygulamaya konulmuştur.

Görüşmeler Türkçe dilinde yapılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu Türkiye’de uzun süre ikamet etmiş olup gündelik iletişimlerini Türkçe yürütebilmektedir. Görüşmelerin kendi dillerinde yapılamamasının temel nedeni araştırmacının katılımcıların ana dillerine hâkim olmamasıdır. Bu sınırlılık veri zenginliğini belirli ölçüde etkilemiş olabilmekle birlikte, katılımcıların Türkçe ifade biçimleri çoğu zaman araştırmacıyla aralarındaki samimi ilişkinin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir.

Görüşmelere ulaşım kartopu örnekleme tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Kartopu örnekleme tekniği, her bir kişinin ya da birimin bir diğeriyle doğrudan ya da dolaylı bir bağının olması temelinde bir örnekle başlayıp bağlantılı ilişkilerle örnekleme oluşturma yoludur (Neuman, 2014: 324). Bu çalışma kapsamında araştırmacı ilk katılımcıyla sahada kurulan doğrudan ilişki üzerinden temas kurmuş, bu kişinin yönlendirmeleriyle benzer çalışma koşullarındaki diğer kadınlara ulaşılmıştır. Toplamda sekiz katılımcıyla görüşülmüş; ortaya çıkan benzer temalar araştırmacının veri doyumuna ulaştığını göstermiş ve süreç sonlandırılmıştır. Görüşme yapılan bireylerin jest ve mimikleri, beden hareketleri ve duygu değişim durumları gözlem notu olarak kaydedilmiştir. Ses kayıtları deşifre edilerek gözlem notlarıyla birlikte analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan elde edilen nitel verilerin analizinde, verideki örtük ve açık anlam kalıplarını sistematik bir biçimde ortaya çıkarmak amacıyla tematik analiz yöntemi benimsenmiştir. Analiz süreci, nitel araştırmalarda esnek ve güçlü bir çerçeve sunan Braun ve Clarke'ın (2006) altı aşamalı tematik analiz modeli doğrultusunda yürütülmüştür.

Analizin ilk aşamasında, ses kayıtları harfiyen yazıya dökülerek mülakat metinleri üzerinde çoklu okumalar yapılmış ve veriye aşinalık kazanılmıştır. İkinci aşamada, göçmen kadınların ifadelerinden hareketle tümevarımsal bir yaklaşımla ilk kodlar üretilmiştir. Üçüncü ve dördüncü aşamalarda, birbirleriyle ilişkili ve benzer anlam evrenlerine sahip kodlar bir araya getirilerek aday temalar altında kümelenmiş ve veri setinin bütünüyle uyumu denetlenmiştir. Beşinci aşamada temalar rafine edilerek kavramsallaştırılmış; bu doğrultuda göçmen kadınların yapısal belirsizlik ve güvencesizlik karşısında geliştirdikleri eylemlilikler üç temel mücadele stratejisi (teması) olarak tanımlanmıştır. Analiz, elde edilen bu temaların ilgili literatür ve teorik çerçeve ışığında, katılımcı alıntılarıyla desteklenerek raporlaştırılmasıyla (altıncı aşama) tamamlanmıştır.

Bulgular

Örneklem Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan göçmen kadınların isimleri etik ilkeler çerçevesinde çiçek adlarıyla kodlanmıştır: Lavanta, Lale, Gül, Sümbül, Papatya, Zakkum, Orkide ve Kaktüs. Aşağıdaki tablo katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini özetlemektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı	Lavanta	Lale	Gül	Sümbül	Papatya	Zakkum	Orkide	Kaktüs
Yaş	47	35	32	26	46	33	38	33
Memleket	Kırgızistan	Türkmenistan	Türkmenistan	Türkmenistan	Moldova	Türkmenistan	Kırgızistan	Türkmenistan
Göç Yeri	Ankara	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	Ankara	İstanbul
Eğitim	Üniversite	Ortaokul	Lise	Üniversite	Ortaokul	Üniversite	Ortaokul	Üniversite
Göç Yaşı	40	25	32	14	37	27	16	28
Medeni Durum	Boşanmış	Evli	Evli	Bekar	Boşanmış	Bekar	Bekar	Bekar
Çocuk Sayısı	4	3	2	0	2	0	3	0
Memlekette Çalışma Durumu	Pazarlarda kıyafet pazarlamış	Ev işleri, çocuk bakımı	Ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış	Ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı	Çocuk bakıcılığı, ev işleri	Ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış	Ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış
Türkiye'deki Çalışma Durumu	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı, evcil hayvan bakımı	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı, evcil hayvan bakımı	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı	Çocuk bakımı, ev hizmetleri	Çocuk bakıcılığı, ev işleri, hasta bakımı

-Katılımcıların yaşları 26 ile 47 arasında değişmekte olup çoğunluğu Türkmenistan kökenlidir. İlk göç yerleri genellikle İstanbul ya da Ankara'dır; bu iki metropolün sunduğu geniş iş olanakları ve büyük göçmen nüfusu onları tercih edilen hedef bölgeler haline getirmektedir. Göçmenlik süreleri 1 ile 22 yıl arasındadır. Eğitim düzeyleri üniversite mezunundan ortaokul mezununa uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu tablo, ev hizmetlerinin eğitim seviyesinden bağımsız olarak pek çok göçmen kadın için yapısal bir zorunluluk haline geldiğini teyit etmektedir. Hem memleketlerinde hem de Türkiye'de kadınlar çoğunlukla ev hizmetleri, çocuk bakımı ve ücretsiz aile işçiliği gibi toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyici olduğu alanlarda çalışmıştır. Bu durum, göçü deneyimleyen kadınların niteliklerinden bağımsız olarak kendilerine atfedilen toplumsal cinsiyete dayalı beceriler üzerinden değerlendirildiğini ve bu döngünün göç sonrasında da sürdüğünü göstermektedir.

Göçmen Kadın Deneyimleri: İşyeri ile Yaşam Alanının İç İçe Geçtiği Bir Emek Mekânında Sorunlar ve Mücadele

Yatılı çalışma biçimi, ev hizmetlerini diğer enformel sektörlerden yapısal olarak ayırt eden temel özelliktir: çalışma mekânı ile yaşam alanının aynı yer olması, iş zamanının ev zamanından fiilen ayrılmaması anlamına gelmektedir. Bu durum, göçmen kadınların hem çalışan hem de ev sakini olarak deneyimledikleri çift taraflı belirsizliği sürekli olarak yeniden üretmektedir.

Türkiye, enformel sektördeki yoğun işgücü piyasasıyla göçmen işçiler için görece erişilebilir bir çalışma ortamı sunar gibi görünmektedir. Ancak enformel sektör kayıt dışılığı, güvencesizliği ve mücadele kapasitesinin sınırlılığını beraberinde getirmektedir. Özellikle kişinin kadın, göçmen ve anne olması bu sorunlu alanı daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Bununla birlikte saha içindeki gözlemler ve görüşmeler, kadınların sorunlara tamamen boyun eğmek yerine çeşitli stratejiler geliştirdiğini ve mücadeleyi sürdürdüğünü göstermiştir.

Saha verilerinin tümevarımsal bir tematik analize (Braun ve Clarke, 2006) tabi tutulması sonucunda, göçmen kadınların bu çok katmanlı belirsizlik ve güvencesizlikle mücadele ederken geliştirdikleri eylemlilik biçimleri üç temel tema/strateji kümesi etrafında şekillenmiştir: (i) işveren desteğine zorunlu bağımlılık yoluyla sağlık ve güvenlik sorunlarını yönetme, (ii) kendi gibi olanlarla enformel dayanışma ağları kurma ve (iii) özellikle cinsel şiddet riskine karşı koruyucu bir mekanizma olarak ataerkil normlara uyum sağlama.

İşverenden Destek Alma: Zorunlu Bir Güvence Arayışı

Saha bulguları; enformel sektörün dayattığı kayıtsızlık, kimlik yoksunluğu, sosyal ve sağlık güvencesinden mahrumiyet gibi yapısal kuşatılmışlıklar karşısında göçmen

kadınların, temel hayatta kalma stratejisi olarak “işverenin inisiyatifine ve desteğine” sığındıklarını göstermektedir. Kadınlar, yasal koruma mekanizmalarının yokluğunda, sağlık sorunları veya kamusal alan ihtiyaçları gibi en temel kriz anlarını işverenle kurdukları kişisel ilişkiler üzerinden çözmeye çalışmaktadır. Katımlı gözlem sürecinde, katılımcılardan Sümül’ün kamusal alandaki hayatı ihtiyaçlarını ancak işvereni tarafından sağlanan sahte bir kimlikle giderebilmesi, bu zorlu bağımlılık ilişkisinin çarpıcı bir örneğidir. Benzer şekilde, katılımcılardan Papatya ve Lavanta’nın sağlık hakkına erişim noktasında aktardıkları deneyimler, bu kırılan stratejinin sınırlarını ve işleyişini açıkça ortaya koymaktadır:

“Beni götüren adam var biliyosun Türkiye’ye. Orda çok kötülük oldu bana ama napayım söylemedim ağladım. Kafamı vurdı oğlan hiç ses etmedi sapık adam polise şikayet ederim dedi sustum. Bi doktorları varmış geldi baktı iyileştim.” (Papatya)

“Çok çalışıyorum hastalanıyorum ama hasta falan olunca da yatamıyosun ilaç alıyosun hastalığını onlara belli etmiceksin, bulaştırmıcaksın. Hastayım deyince kabul etmeyecek aa bu kız hasta demicek. Yani robot gibi çalışıyosun. İlaç alıosun çalışıyosun. Ya sen hastasın git yat dinlen demişler hiç demişler.” (Lavanta)

Papatya ve Lavanta’nın aktarımları, göçmen kadınların hastalandıklarında kurumsal bir dinlenme veya hekime erişim hakkı talep etmek yerine, işverenlerinin evde sağladığı ilaçlarla veya kendi belirledikleri “özel doktor” imkânlarıyla ayakta kalmaya zorlandıklarını sergilemektedir. Bu durum, literatürde Yeoh ve arkadaşlarının (1999: 119) devletin ev içi hizmetlerin istihdam koşullarını düzenlemekten çekilmesini ifade etmek için kullandığı “hands off” (müdahale etmeme) yaklaşımının sahadaki somut karşılığıdır. Devletin hukuki denetim alanından çekilmesi, göçmen kadınları doğrudan işverenin bireysel vicdanına ve inisiyatifine terk etmektedir.

İşverene başvurma stratejisi kısa vadede bir koruma sağlasa da uzun vadede bağımlılığı ve kırılganlığı pekiştirmektedir. Yılmaz ve Özaydın (2020: 66), kadın işverenle kadın işçi arasında ‘maternalizm’, erkek işverenle işçi arasında ‘paternalizm’ olarak tanımladıkları ilişki biçimlerine dikkat çekmektedir. Saha gözleminde de katılımcıların işverenlerine ‘abim’, ‘ablam’, ‘annem’, ‘babam’ biçiminde akrabalık terimleriyle hitap ettiği görülmüştür. Göçmen kadınlar, bu kurgusal akrabalık hitapları vasıtasıyla, aralarındaki derin güç dengesizliğini simgesel düzeyde yumuşatmaya ve kendileri için bedensel bir güvenlik alanı satın almaya çalışmaktadır. Ancak sahadan elde edilen veriler, işverene sığınma ve koruma talep etme stratejisinin kısa vadede geçici bir himaye sağlasa da uzun vadede göçmen

kadınların sömürülme riskini, bağımlılığını ve yapısal kırılganlığını pekiştiren ikircikli bir mekanizmaya dönüştüğünü açıkça kanıtlamaktadır.

Kendi Gibi Olanlardan Destek Alma: Dayanışma Ağları

Araştırmanın en özgün bulgularından biri, göçmen kadınların birincil hayatta kalma mekanizmasının kendileri gibi göçmen ev işçisi kadınlarla —hemşerileriyle— kurdukları enformel dayanışma ağları olduğudur. Bu ağlar; göç kararından işe başlamaya, çocuk bakımından psikolojik desteğe uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Kadınların sorunları, görünmezlikten kaynaklanan kısıtlar nedeniyle kamusal alana taşınamamakta; mücadele deneyimi büyük ölçüde özel alanla sınırlı kalmaktadır. Hafta sonları bir araya gelen kafeler ve dernekler tam da bu boşlukta işlev kazanmakta; kadınlar için yalnızca iş bulma kapısı değil, izolasyona karşı aidiyet duygusu hissettikleri ve psikososyal destek aldıkları “nefes alma” mekânlarına dönüşmektedir:

“Biz hafta sonları Kızılay’a gidiyoruz. Orda bir sürü şirket var. Kırgız lokantaları var, onlarda oraya geliyolar iş var diyorlar. Yoksa Kırgızlı çok burda şirketler birisi olmazsa birisi numarasını verio iş mi arıyosun şuraya git diyorlar. Kızlara da hep orda oluyo. Oturuyoruz anlatıolar işte.”
(Lavanta)

Bu buluşmalar yalnızca pratik bir ihtiyacı değil, derin bir psikolojik ihtiyacı da karşılamaktadır. Hemşerilerle kurulan ağlar, işverenin mutlak otoritesine karşı kadının sesini duyurabildiği —en azından kendine benzer olanların önünde— nadir anlardır:

“Bu kadar sıkıntı yaşadım hep tek gittim odama ağladım. Çünkü sen başka bişey yapamazsın ki çalışıyosun para için. Onlar ne derse (işverenler) o oluyodu. Sorunları kimseye anlatamadım. O yabancılarla çıkıp kahvede buluşuyorduk. Ama napacaz ki elimizden ne gelir zaten saklı çalışıyoruz mecburuz. Ama konuşunca ben rahatlıyodum. İçimizdeki azalıyodu.”
(Lavanta)

Bayraktar’ın (2019) tanımladığı işlevlerden özellikle *aşinalık* ve *psikososyal destek* boyutları bu ağlarda belirgin biçimde karşılık bulmaktadır. Hong Kong’daki araştırmalar da aynı örüntüyü doğrulamaktadır: Göçmen ev işçileri resmi sorunlarda devlet kurumlarına yönelse de duygusal destek ve ruh sağlığı ihtiyaçları için öncelikle kendi enformel arkadaş ve aile ağlarına başvurmaktadır (Baig ve Chang, 2020; Chung ve Mak, 2020).

Bununla birlikte, dayanışma yalnızca hedef ülkede kurulan ağlarla sınırlı değildir. Ulus aşırı sosyal destek, madalyonun diğer yüzüdür. Genellikle göçmen kadınların yalnızca “para gönderen net sağlayıcılar” olduğu düşünülse de geride

bırakılan aile üyeleri (özellikle çocuklar ve onlara bakan anneler/kardeşler) göçmen kadına “duygusal destek” sağlayarak onun yurt dışındaki psikolojik dayanıklılığını beslemektedir. Telefon görüşmeleri aracılığıyla hissedilen “önemsenme ve sevgi” duygusu, kadınların maruz kaldığı yoğun izolasyon ve aşağılanma duygularına karşı güçlü bir kalkan görevi görmektedir (Boccagni, 2015). Aynı evi paylaşarak birlikte çalışan kardeşler Gül ve Sümül örneğinde bu ilişki somutlaşmaktadır: İkili, sorunlarla karşılaştıklarında birbirlerine destek çıkmakta ve işverenlere karşı daha güçlü durabilmektedir:

“Kime ne anlatım biliyosun Gül ablam var onla konuşuruz, o da bana söyler anneme söylemem üzülür.” (Sümül)

“Yanii napıcaksın susuyosun işte. Kimseye diyemiyosun, ne dicesin yani. İşte üzülüyorsunuz gidiyorsunuz ağlıyorsunuz geliyorsunuz çalışıyorsunuz. Yine aynı. Arkadaşlarla konuşuyosun arıyorsunuz.” (Zakkum)

Ajanslar aracılığıyla iş bulmanın da bu ağların bir parçası olduğu dikkat çekmektedir; söz konusu ajansların bir kısmının daha önce göç etmiş kadınlar tarafından kurulmuş olması, onları hem iş piyasasına erişim kapısı hem de destek mekanizması haline getirmektedir. Kaşka’nın (2007: 80–82) Moldovalı ev işçisi kadınlar üzerine yaptığı araştırmayla örtüşür biçimde, bu ağlar yalnızca iş bulmayı değil, sorunlarla başa çıkma kapasitesini de geliştirmektedir.

Bununla birlikte ağların yapısal sınırlılıkları da göz ardı edilmemelidir. Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa’nın (2009) bulgularıyla örtüşür biçimde, bu ağlar ağırlıklı olarak birincil ilişkiler düzeyinde kalmakta; kolektif ve kurumsal bir örgütlenmeye dönüşmemektedir. İngiltere’deki Waling Waling hareketiyle kıyaslandığında bu sınır daha da belirginleşir *Waling Waling* örneğinde göçmen ev işçileri, sendikalara katılarak, çok uluslu gruplar oluşturarak kendilerini “köle değil, işçi” olarak tanımlamış ve yasal vatandaşlık/çalışma hakları elde etmişlerdir (Anderson, 2010). Türkiye’de ise sınır dışı edilme korkusu ve kurumsal yapıların eksikliği, örgütlenmeyi zayıflatmakta ve kadınların direnişini özel alanla sınırlı tutmaktadır.

Ataerkil Normlara Uyum: Güvencesizlik Karşısında Bir Korunma Stratejisi

Saha bulguları, kadınların özellikle cinsel taciz ve şiddet riskiyle başa çıkmada “ataerkil normlara uyum sağlamayı” temel bir korunma biçimi olarak işe koştuklarını göstermektedir. Ancak bu korunma stratejisinin sonuçlarının işlevselliğinin tartışmalı olduğu gözden kaçırılmamalıdır; nitekim mevcut literatürün büyük çoğunluğu ev içi çalışanların cinsel tacize maruz kaldığını ve bu tacizi sessizce yaşamak zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır (Demirdizen, 2013: 341; Kaşka, 2007; Kaytan, 2022: 103; Pekaslı, 2022: 1449). Bununla birlikte saha verileri, katılımcıların belirli ataerkil normlara —özellikle kılık-kıyafet düzenlemesi, ev

içinde ve dışında erkeklerle mesafeli davranış, sınır ihlallerinde ses yükseltmek yerine susma— görünür biçimde uyum sağladıklarını göstermektedir. Bu uyum pratikleri; kapalı/uzun kıyafet tercihi, cinsel şikâyetlerin dile getirilmemesi gibi bedensel ve davranışsal düzenlemeleri kapsamaktadır. Nitekim katılımcılardan Sümbül’ün aktardığı şu ifadeler, bu uyumun potansiyel şiddete karşı nasıl bir kalkan olarak kurgulandığını göstermektedir:

“Ben hiç öyle şeyler yaşamadım, ama duydum bizim akrabalar var ya tanıolarmış onlar anlattı bi kadın ailenin yanında kalıyomuş, adam sapıkmiş yanii işte bilmiyom çok, kadın kaçmış boşver işte. Hem ben zaten hiç kısa giyinmem abim varken hep uzun giyeriz ablam zaten hep uzun giyiyö, abimler yokken şort giyerim o yüzden bişey olmadı.” (Sümbül)

Sümbül’ün anlatısında görüldüğü üzere, kendi bedenini kapatma ve erkek varlığına göre giyim kuşamını regüle etme davranışı, tacize uğramamanın bir ön şartı olarak rasyonalize edilmektedir. Literatürde kadınların maruz kaldığı cinsel tacizi sıklıkla sessizce yaşamak zorunda kaldıklarına yönelik tespitler bulunsa da (Demirdizen, 2013; Kaşka, 2007; Kaytan, 2022; Pekasıl, 2022), sahadan elde edilen veriler bu sessizliğin ve uyumun pasif bir çaresizlikten ziyade, Kandiyoti’nin (1988) “ataerkil pazarlık” olarak kavramsallaştırdığı stratejik bir hamleye denk düştüğünü göstermektedir. Göçmen kadınlar, mevcut ataerkil yapıya ve onun giyim-kuşam normlarına görünür bir uyum sunarak, bu güvensiz çalışma ortamında kendileri için asgari bir güvenlik alanı oluşturmaya çalışmaktadır. Kabeer’in (1999) eylemlilik (agency) kavramsallaştırması bağlamında okunduğunda bu durum, kadınların yapısal kısıtlılıklar altında geliştirdikleri pragmatik bir hayatta kalma taktiğidir. Kabeer’in bu yaklaşımı, kadınların tercihlerini değerlendirirken yalnızca bireysel iradeye değil, bu tercihlerin oluştuğu yapısal ve kültürel bağlama odaklanılması gerektiğini ortaya koyar.

Ataerkil normlara yönelik bu pragmatik uyum, yalnızca bedensel/giyim düzenlemeleriyle sınırlı kalmamakta; hiyerarşik iş ilişkilerinde erkek otoritesine sözsüz itaat ve maddi bedeli sorgulamaksızın kabul etme biçiminde de somutlaşmaktadır. Bir diğer katılımcı Zakkum, işe giriş sürecinde maruz kaldığı sömürüyü ve bu süreçte erkek otoritesine sığınma ihtiyacını şu sözlerle dile getirmektedir:

“Sonra ben işe başladım bu beni işe koyanlar para istemiş abladan o da kavga ediyö odada ben konuştum işte bana abim sordu sen çalışmak istio musun diye evet dedim bak her gün böyle bu kadar yapacaksın dediler tamam dedim. Kadın yine aramış parayı sen ver dediler ben de verdim iş buldu diye”. (Zakkum).

Zakkum'un aktarımı, hiyerarşik iş ilişkileri ile kayıt dışı piyasanın dayatmaları karşısında göçmen kadınların işveren ya da aracı konumundaki erkek figürleri "abim" şeklinde konumlandırarak bir rıza ürettiklerini göstermektedir. Bu bulgu, feminist literatürün şiddete ve sömürüye yönelik sistemik vurgusunu doğrular niteliktedir. Walby'nin (2016: 201) erkek tacizini, cinsel saldırıları ve çalışma piyasasındaki şiddeti kapsayan genişletilmiş ataerkil iktidar ilişkileri çerçevesi, sahada göçmen kadınların hem hiyerarşik iş ortamında hem de yasal güvencesizlik kıskacında maruz kaldıkları çok boyutlu baskıyı anlamlandırmayı kolaylaştırmaktadır. Sonuç olarak, BM'nin (1993) kadına yönelik şiddeti fiziksel, cinsel ve psikolojik zararlarla sınırlayan tanımına karşılık; saha verileri, göçmen ev işçilerinin deneyimlerinde bu şiddet biçimlerinin piyasa sömürüsü ve ataerkil normların baskısıyla iç içe geçerek kurumsallaştığını, kadınların ise bu sistemik baskıya "uyum" yoluyla eklemlenerek hayatta kalabildiklerini ortaya koymaktadır. Bununla beraber katılımcılardan Kaktüs'ün ifadeleri göçmen kadınların maruz kaldığı cinsel tacizi sıklıkla sessizce yaşamak zorunda kaldıklarına yönelik tespitleri içeren araştırmaları (Demirdizen, 2013; Kaşka, 2007; Kaytan, 2022; Pekasıl, 2022) doğrular niteliktedir:

"Ayıp bizim orda. Sümbül biliyo söylemiştim ona. Bodrum'da bi aile vardı yaşlı kadınla bi de çocuklarıyla yaşıyorlar. Onlara gittim ben adam sapıklık etti. Hep yanıma gelmeye çalışıyordu. Polise gidicem şikayet etcem deyince hani o da sen benim paramı çaldın sen istemedin mi beni dedi. Korktum." (Kaktüs)

Şikâyet etmenin işten kovulma veya sınır dışı edilmeye sonuçlanacağı korkusu, şiddeti görünmez kılmaktadır. Kadınlar daha zayıf konumdan hareketle toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleyen kurallara karşı pasif bir biçimde direnmekte; bu strateji şiddeti kısmen önlerken aynı zamanda sorumluluğu yapısal güç ilişkilerinden bireysel bedensel pratiklere kaydırmaktadır. Öte yandan bu kadınların kesişimsel kimlikleri (göçmen, kadın, yoksul ve kayıt dışı) nedeniyle hayatlarını sürdürebilmek için "ataerkiyle pazarlık" yapmak zorunda oldukları söylenebilir. Coşkun (2023: 129), Türkiye'deki Kırgızistanlı kadınlar üzerine yürüttüğü çalışmasında bu ataerkil pazarlığın zeminini, kadınların ekonomik ve sosyal güvenliklerini artırmak için geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine rıza göstermesi olarak tanımlamakta; söz konusu rızanın yapısal bir zorunluluktan beslendiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın saha bulguları da kadınların ataerkil normlara uyumunun yapısal koşullar tarafından dayatıldığını ve kendi kendini suçlama yerine sistematik güçsüzleştirmenin ürünü olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Türkiye’de ev hizmetlerinde yatılı olarak çalışan göçmen kadınların yaşadıkları sorunları, bu sorunlar karşısında geliştirdikleri saha verilerinin tematik analiziyle ortaya çıkan üç temel mücadele stratejisini ve dayanışma ağlarının gündelik yaşamdaki rolünü feminist kuram çerçevesinde incelemiştir. Araştırmanın temel sorusu olan ‘göçmen ev işçisi kadınlar kendi aralarında nasıl dayanışma ağları oluşturmakta ve bu ağlar gündelik hayatlarını nasıl biçimlendirmektedir?’ sorusuna verilen yanıt, söz konusu ağların kısa vadeli hayatta kalma pratiklerinin merkezinde yer aldığını; ancak yapısal dönüşüm için yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, ev hizmetlerindeki göçmen kadın emeğinin görünmezliğinin birkaç yapısal dinamiğin kesişiminde oluştuğunu göstermektedir. Devletin ev işçilerini ‘gerçek çalışan’ olarak tanımayı reddetmesi ve istihdam koşullarını piyasaya bırakması —Yeoh ve arkadaşlarının (1999) Singapur için tespit ettiği örneği— Türkiye’de de benzer biçimde geçerliliğini korumaktadır. Bakımın kamusal bir hak olarak örgütlenmemesi ve sorumluluğun aile içine devredilmesi göçmen kadın emeğini bu açığı kapatan bir tampon mekanizmaya dönüştürmektedir (Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2011).

İşverenden destek alma stratejisi kadına kısa vadeli koruma sağlarken paternalist/maternalist ilişkileri güçlendirmekte ve bağımlılığı yeniden üretmektedir (Yılmaz ve Özaydın, 2020). Kendi gibi olanlarla dayanışma ağı kurma, Kaşka’nın (2007) bulgularıyla örtüşür biçimde hem iş bilgisi hem de psikolojik destek sağlamakta; ancak Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa’nın (2009) vurguladığı gibi kurumsal bir örgütlenmeye dönüşmemektedir. Bu ağların, Bayraktar’ın (2019) tanımladığı beş işlevden ‘köprü’ ve ‘kariyer geliştirme’ boyutlarından yoksun olması, nitelikli göçmen ağlarıyla kıyaslandığında kırılabilirliklerini daha da belirginleştirmektedir. Ataerkiyle uyum stratejisi ise Kandiyoti’nin (1988) çerçevesinden hareketle bir ‘ataerkiyle pazarlık’ biçimi olarak okunmakta; Coşkun’un (2023) bulgularıyla örtüşür biçimde şiddeti görünmez kılma işlevi görmektedir.

Feminist teoride ‘özel alan’ (private sphere) ev içi ilişkileri, ‘kamusal alan’ ise ev dışındaki toplumsal ve siyasi alanı tanımlar; bu ayrım özellikle ev emeğinin görünmezliğini ele alan çalışmalarda merkezi bir konum taşır. Yatılı çalışma biçimi ise bu iki alanın sınırlarını göçmen kadınların gündelik deneyimlerinde sürekli olarak muğlaklaştırmaktadır: çalışma zamanı ile dinlenme zamanının, işveren ile ev sahibinin tek kişide birleşmesi —diğer bir deyişle iş-yaşam sınırının fiilen ortadan kalkması— şiddetin görünmezleşmesini ve direniş pratiklerinin örgütlü bir biçim alamamasını doğrudan beslemektedir. Bu çift taraflı belirsizlik, Yeoh ve arkadaşlarının (1999) tanımlarıyla —ne kamusal alanda çalışan ne aile üyesi— bu araştırmanın katılımcılarında da belirleyici bir deneyim kalıbını oluşturmaktadır.

Çalışma, Türkiye’de ev hizmetlerindeki göçmen kadın emeğine yönelik politika üretiminin aciliyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Ev hizmetlerinin formel bir istihdam ilişkisi olarak tanınması, yasal boşlukların giderilmesi, sosyal güvenceye erişimin sağlanması ve örgütlenme kapasitesini destekleyecek mekanizmaların kurulması, yapısal dönüşüm için zorunlu adımlardır. Kurulan dayanışma ağları (arkadaşlar, ulus aşırı aile desteği vb.) ile işverenle geliştirilen kişisel ilişkiler, kadına kısa vadede bir koruma ve psikolojik rahatlama sağlasa da; uzun vadede bağımlılığı, eşitsizliği ve paternalizmi yeniden üretmektedir. Abadan-Unat’ın (1977: 46) altını çizdiği gibi; kapsamlı sosyal kurumlar göçmen kadınları daha farklılaşmış toplumsal katılım biçimlerine yönlendirmedikçe, yurtdışında kalışları sırasında biriken deneyimlerin kadınları daha büyük bir bağımsızlığa kavuşturması beklenemez. Ev hizmetlerinin devlet tarafından “formel bir istihdam ilişkisi” olarak tanınması, sosyal haklara ve yasal sağlık güvencelerine erişimin güvence altına alınması, bu döngüyü kırmak için atılması gereken yegâne yapısal adımdır. Bununla birlikte bu alandaki bilgi birikiminin derinleşmesi açısından, Budaichieva ve Shaeva’nın (2022) dijital dayanışma ağlarına ilişkin çerçevesinin Türkiye bağlamına taşınması; ayrıca farklı şehirler ve göçmen grupları arasında karşılaştırmalı analizler yapılması alana değerli katkılar sunacaktır.

Extended Summary

Domestic work constitutes one of the most invisible and least regulated sectors of the labour market, particularly in countries where public care infrastructure remains weak. This study examines the structural problems faced by migrant women employed as live in domestic workers in Türkiye — specifically in Istanbul and Ankara — between 2021 and 2022, the struggle strategies they develop in response, and the solidarity networks they build among themselves, all within a feminist theoretical framework. The central research question guiding the study is: How do migrant domestic workers form solidarity networks in response to the problems they face, and how do these networks shape their daily lives?

The study situates itself at the intersection of three interlocking processes: the feminisation of migration, the global care chain, and the structural invisibility of domestic labour. As Toksöz and Ünlütürk Ulutaş (2011) demonstrate for the Turkish context, the retreat of the welfare state from care provision has transformed migrant women’s labour into an economic buffer mechanism that fills the care deficit left by public policy. Consistent with Yeoh et al.’s (1999) foundational insight for Singapore, these women occupy a dual structural void — neither protected employees in the public sphere nor family members governed by non-market relations. This double exclusion makes them uniquely vulnerable to

exploitation, yet simultaneously compels them to develop creative, if fragile, coping strategies.

The study adopts an interpretive phenomenological design, drawing on an emergent research approach shaped by the researcher's direct fieldwork engagement. Three data collection techniques were employed in triangulation: document analysis, participant observation, and in-depth interviews. The researcher occupied the position of an insider researcher, having accepted live-in childcare work in Bodrum before the formal research process began. This position enabled three months of sustained participant observation across two different households, allowing the researcher to witness, rather than merely report, the labour dynamics, informal networks, and power asymmetries that govern this sector.

Participants were reached through snowball sampling. Eight migrant women — predominantly from Turkmenistan, with participants also from Kyrgyzstan and Moldova — were interviewed using a semi-structured interview form; sessions were audio-recorded with informed consent. The most significant ethical challenge involved the irregular status of several participants who lacked work permits. The researcher addressed this through strict anonymisation (participants are identified by flower names), careful scoping of sensitive disclosures, and adherence to a university ethics board-approved protocol. Interviews were conducted in Turkish, as most participants were long-term residents with functional Turkish proficiency; the researcher's unfamiliarity with participants' native languages represents an acknowledged limitation.

The findings cluster around three main coping strategies, each of which simultaneously enables short-term survival and reproduces longer-term structural inequalities.

The first strategy, *seeking support from employers*, emerges directly from the absence of legal and institutional protection. Women manage health crises, legal identity problems, and safety risks by relying on employers' personal goodwill — obtaining informal medical care, or in one documented case, a falsified identity document. Participants addressed employers using kinship terms such as “brother”, “sister” and “mother” a practice analysed through Yılmaz and Özaydın's (2020) concepts of paternalism and maternalism. While this personalisation of the employment relationship offers momentary protection, it deepens dependency and obscures labour exploitation.

The second strategy, *building solidarity networks with women like themselves*, is the study's most original contribution. The research documents how migrant women form regular gathering spaces — cafés, community associations, informal agency networks — that function simultaneously as job-finding channels, emotional relief

spaces, and sources of practical knowledge. Consistent with Kaşka's (2007) findings on Moldovan domestic workers in Turkey and with Koç and Göker's (2022) analysis of Senegalese Mouride networks in Istanbul, these spaces provide what Bayraktar (2019) theorises as familiarity, belonging, psychosocial support, and transnational cultural continuity. However, as Ünlütürk Ulutaş and Kalfa (2009) forewarned, these networks remain confined to primary, informal relationships and cannot coalesce into collective or institutional forms of resistance — a stark contrast to organised migrant worker movements such as the UK's *Waling Waling* initiative.

The third strategy, *adapting to patriarchal norms*, manifests as self-regulation of dress, behaviour, and silence in the face of violence. Drawing on Kandiyoti's (1988) framework of bargaining with patriarchy, the analysis shows that women modify their appearance and conduct as a shield against sexual harassment — a practice that provides immediate protection while simultaneously displacing structural accountability onto individual bodies. Coşkun (2023) documents the same pattern among Kyrgyz women in Turkey, noting that the fear of deportation renders formal complaint mechanisms effectively inaccessible.

Taken together, the three strategies reveal a contradictory logic: they are indispensable survival practices for women who have no access to formal rights, yet each one, in different ways, reproduces the patriarchal and informal labour structures that generate the original vulnerability.

Consequently, the urgency of formalising domestic work as an employment relationship, extending social security coverage to undocumented workers, and establishing accessible multilingual support mechanisms cannot be overstated.

Beyanlar

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Mücadele Stratejileri Üzerine Nitel Bir Araştırma” başlıklı makalemizde yazarlar olarak herhangi bir kurumla, kuruluşla ya da kişi ile çıkar çatışmamızın bulunmadığını beyan ederiz.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Etik Kurul Komisyonundan alınan 22/03/2022 tarihli 2022/02 sayılı etik kurul izni çerçevesinde yapılmıştır.

KAYNAKÇA:

- Abadan-Unat, N. (1977). Implications of migration on emancipation and pseudo-emancipation of Turkish women. *International Migration Review*, 11(1), 31-57.
- Anderson, B. (2000). Doing the dirty work? The global politics of domestic labour. Zed Books.
- Anderson, B. (2010). Mobilising migrants, making citizens: Migrant domestic workers as political agents. *Ethnic and Racial Studies*, 33(1), 60-74.
- Anjara, S. G., Nellums, L. B., Bonetto, C., & Van Bortel, T. (2017). Stress, health and quality of life of female migrant domestic workers in Singapore: A cross-sectional study. *BMC Women's Health*, 17, Madde 98.
- Baig, R. B., & Chang, C.-W. (2020). Formal and informal social support systems for migrant domestic workers. *American Behavioral Scientist*, 64(6), 784-801.
- Bayraktar, S. (2019). A diary study of expatriate adjustment: Collaborative mechanisms of social support. *International Journal of Cross Cultural Management*, 19(1), 47-70. <https://doi.org/10.1177/1470595819836688>
- Boccagni, P. (2015). Burden, blessing or both? On the mixed role of transnational ties in migrant informal social support. *International Sociology*, 30(3), 250-268.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Budaichieva, E. ve Shaeva, E. (2022). Göçmen kadın işçiler sosyal medyada sorunlarına çözüm arıyor. E. Coşkun, S. Kaşka ve L. Williams (Ed.), Göçmen ve mülteci kadınlar: Türkiye’de araştırma, politika ve uygulamada toplumsal cinsiyet farkındalığı içinde. Bağlam Yayınları.
- Chung, R. Y.-N., & Mak, J. K.-L. (2020). Physical and mental health of live-in female migrant domestic workers: A randomly sampled survey in Hong Kong. *American Behavioral Scientist*, 64(6), 802-822.
- Coşkun, E. (2023). Sınır ötesi evlilikler, ‘ataerkiyle pazarlık’ ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet: Türkiye’deki Kırgızistanlı kadınlar örneği. *Fe Dergi*, 15(2), 120-152. <https://doi.org/10.46655/federgeri.1232840>
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139-167.
- Demirdizen, D. (2013). Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emeline Doğru mu? *Çalışma ve Toplum*, 3(38), 325-346. <https://izlik.org/JA94SN78PG>
- Etiler, N. ve Lordoğlu, K. (2010). Göçmenlerin sağlık sorunları: Ev hizmetlerinde bir alan araştırması. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu* (ss. 93-118).

- Hall, B. J., Garabiles, M. R., & Latkin, C. A. (2019). Work life, relationship, and policy determinants of health and well-being among Filipino domestic workers in China: A qualitative study. *BMC Public Health*, 19, Madde 234.
- Hill Collins, P. (2022). Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment. Routledge.
- Hochschild, A. R. (2000) Global Care Chains and Emotional Surplus Value. İçinde T. Giddens, ve W. Hutton (Ed.), On the Edge: Globalization and the New Millennium, 130–146. SAGE, Londra.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994). Gendered transitions: Mexican experiences of immigration. University of California Press.
- International Labour Organization. (2021). Making decent work a reality for domestic workers: Progress and prospects ten years after the adoption of the Domestic Workers Convention. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_protect/%40protrav/%40travail/documents/publication/wcms_802551.pdf
- International Labour Organization. (2024). ILO global estimates on international migrant workers: Results and methodology. https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-12/MIGRANT%20%E2%80%93%20ILO%20Global%20Estimates%20on%20International%20Migrant%20Workers_ES_E_WEB_0.pdf
- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435-464.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274-290.
- Kaşka, S. (2007). Yeni uluslararası göç hareketleri ve Türkiye'deki Moldovalı kadın hizmetçiler. İçinde: Araştırma Koleksiyonu (ss. 71-90). Baden-Baden: Nomos. <https://doi.org/10.5771/9783956506925-71>
- Kaypak, Ş. (2017). Göçün kadınlaşması: Göç olgusuna toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmak. Uluslararası KAYSEM 28-30 Eylül 2017 Bildiri Kitabı, (11), 1596-1614.
- Kaytan, Ö. (2022). Bir şiddet biçimi olarak emeğin kadınlaşması: Göçmen ev içi işçileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(30), 92-111. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1085636>
- Koç, H. İ. ve Göker, G. (2022). Examining the religious and ethno-cultural practices of immigrants in the framework of solidarity networks: The case of Senegalese Mourides in Istanbul. *Africania-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 51-68.
- Kümbetoğlu, B. (2015). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. Bağlam Yayınları.

- Memiş, E. ve Özay, Ö. (2011). Ev içi uğraşlardan iktisatta karşılıksız emeğe: Türkiye üzerine yapılan çalışmalara ilişkin bir değerlendirme. *Birkaç Arpa Boyu*, 21, 239-268.
- Migration Data Portal. (2024). Labour Migration Statistics & Migrant Domestic Workers Updates. <https://www.migrationdataportal.org/themes/labour-migration>
- Morokvasic, M. (1984). Birds of passage are also women. *International Migration Review*, 18(4), 886-907.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri / Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1. Cilt. Siyasal Kitabevi.*
- Parreñas, R. S. (2001). *Servants of globalization: Women, migration and domestic work.* Stanford University Press.
- Pekasıl, A. N., (2022). “Toplumsal Cinsiyete Dayalı Cinsel Şiddet Sarmalı İçinde Göçmen Kadınlar: Bağlamsal Bir Değerlendirme” *ODÜSOBİAD* 12 (2), 1441-1460, Doi: 10.48146/ odusobiad.1093320
- Razavi, S. (2007). The political and social economy of care in a development context (Gender and Development Programme Paper No. 3). UNRISD.
- Şeker, D. ve Uçan, G. (2016). Göç sürecinde kadın. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 199-214.
- Toksöz, G. ve Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2011). Göç kadınlaşıyor mu? Türkiye’ye yönelen düzensiz göçe ilişkin yazına toplumsal cinsiyet ve etnisite temelinde bakış. S. Sancar (Der.), *Birkaç Arpa Boyu*, 21, 167-189.
- Tukabaeva, L. (2015). Göçün feminizasyonu bağlamında Ankara’da eğlence sektörü [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BM — Birleşmiş Milletler. (1993). Declaration on the elimination of violence against women. Resolution 48/104. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. ve Kalfa, A. (2009). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 1(2), 12-28.
- Walby, S. (2016). *Patriyarka kuramı* (H. Osmanoğlu, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Yaman, M. (2013). *Ataerkil kapitalist tahakküm altında kadın emeği.* Kayhan Matbaacılık.
- Yeoh, B. S. A., Huang, S. ve Gonzalez III, J. (1999). Migrant female domestic workers: Debating the economic, social and political impacts in Singapore. *International Migration Review*, 33(1), 114-136.

- Yılmaz, B. ve Özaydın, M. (2020). Evde bakım hizmeti veren yabancı işçilerin çalışma koşullarından kaynaklanan sorunlar ve çözüm arayışları. Çalışma İlişkileri Dergisi, 1, 59-99.
- Zurabishvili, T. ve Zurabishvili, T. (2010). The feminization of labor migration from Georgia: The case of Tiatini. Laboratorium, 1, 73-83.

